

Jogi melléklet

Külgazdaság, LXIII. évf., 2019. január–február (1–16. o.)

Vallási eredetű öltözet Európában – Tilalmak, korlátozások és indoklásuk

CZIGLE JÁNOS TAMÁS

*A vallási eredetű ruhadarabok és szimbólumok viseletének jogi és társadalmi megítélése komoly változásokon ment keresztül az elmúlt években. Szabályozásuk és esetleges tiltásuk többek között a közterületeken, közoktatási intézményekben, biztonsági ellenőrzések kapcsán, a munkahelyen vagy éppen a bíróságokon vetett fel kérdéseket, melyek az Emberi Jogok Európai Bíróságát és az Európai Unió Bíróságát egyaránt foglalkoztatják. E kérdések leginkább a vallásszabadságot, közelebbről a vallási meggyőződés szabad kinyilvánítását és annak lehetséges korlátozásait érintik, melyek egyes aspektusait jelen cikk a teljesség igénye nélkül igyekszik bemutatni.**

Journal of Economic Literature (JEL): K100, K330, K380, K400.

I. Bevezetés: az öltözködés mint az identitás része

Az embereket egyfajta belső késztetés arra inspirálja, hogy személyiségüket, identitásukat kifejezzék, akár egyénileg, akár egy közösség tagjaként. Ebben kiemelt szerephez juthat az öltözködés, ami adott esetben a vallási hovatartozást is egyértelműen jelezheti. Bizonyos vallások az elhivatottság nyilvános kifejezésének

<https://doi.org/10.47630/KULG.2019.63.1-2.1>

Czige János Tamás, doktorandusz, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, elemző: Morgan Stanley Magyarország Elemző Kft. E-mail: janos.czigle@gmail.com

Ezúton is szeretném megköszönni konzulensem, dr. Lános Petra Lea segítségét, tanácsait és építő jellegű kritikáit, amelyek a cikk megírásához vezettek, továbbá a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának, közelebbről az Európajogi Tanszéknek, mely támogatja és bátorítja a doktoranduszok tudásának elmélyítését és a szakmai publikációk megszületését.

feltűnőbb változatait is megkövetelhetik azáltal, hogy adott szimbólum, tárgy vagy ruhadarab viseletét teszik kötelezővé. A közelmúltban ilyen esetek kerültek leginkább a figyelem középpontjába, nem ritkán negatív mellékzöngével, a migrációs válság kontextusában, mely jelenség az utóbbi évek központi társadalmi és politikai kérdéseit feszegeti az Európai Unióban. A vallási öltözékre gyakran potenciális veszélyforrásként tekintenek, a média pedig nagy figyelmet szentel ezeknek az olyan ügyek kapcsán, mint a francia burkinitilalom,¹ az egyre több európai országban bevezetett burkatilalom a nők fesztiválokon történő zaklatása kapcsán. Fontos tényező a terrortámadások elszaporodása is, melyek szigorított biztonsági intézkedésekhez vezettek, így például a határellenőrzés ideiglenes visszaállításához Ausztriában, Németországban, Dániában stb.² Mindezek eredményeképpen újabb viták lángoltak fel a vallási eredetű, kiváltképpen az iszlám által megkövetelt ruhadarabok körül.

A terrorizmus elleni harc nevében meghozott intézkedések szükségszerűen nem várt „mellékhatásokkal” is jártak. Ezek ugyanis mondhatni azt a teljes közösséget célozzák meg, ahonnan a terrorcselekményeket elkövetők származnak. A kialakuló nyomás így bizonyos esetekben éppen hogy kontraproduktív, radikalizáló tényezővé válhat.³ Ugyan a viselő arcát és testét eltakaró öltözeteket, viseletet közterületeken tiltó törvények mögötti érvelések szerint ezek nem kifejezetten adott vallás követőit célozzák, hiszen vallási hovatartozástól függetlenül általános jelleggel tiltják bizonyos ruhadarabok viseletét, hatásukat tekintve leginkább mégis a fejkendő és az egész testet eltakaró muszlim ruhadarabok a legérintettebbek.⁴ Ezt mi sem bizonyíthatja ékeesebben, mint a közkeletű „burkatilalom” kifejezés elterjedése.⁵ A korlátozó intézkedések mögött leggyakrabban a közbiztonság és a közrend védelméhez fűződő társadalmi érdekek legitim céljai, valamint a közegészség megőrzése vagy a nemzeti identitás védelme jelenik meg. Ezen indoklások ez idáig sikeresen semlegesítették a vallási alapon történő diszkriminációra való hivatkozásokat.

¹ A burkini a nők arcát kivéve az egész testet eltakaró fürdőruha, egyes francia part menti városok átmenetileg betiltották ezeket a ruhákat mint az „iszlám szélsőségségesség” szimbólumait, mely a francia szekuláris hagyományokkal összeegyeztethetetlen.

² Migration as a threat to contemporary Europe. Protected femininity and illusive security, Milena Rosa v. Presentin, IAPSS World Conference 2017, Budapest.

³ Veikkola [2017]

⁴ Howard [2012], 147–165. o.

⁵ Egy egyszerű sál vagy kendő, melyet nemtől függetlenül divatból vagy praktikai okokból a hideg ellen viselnek, ugyancsak eltakarhatja az ember arcát, ez értelemszerűen nem került a jogalkotás figyelmének középpontjába. A fő különbség a kettő között a hitbéli meggyőződés, illetve az, hogy az azt viselő mennyire hajlandó átmenetileg megválni a ruhadarabtól.

A Nyugat és az iszlám világ kapcsolatát a történelem és a geopolitika szükségszerűségei határozták meg az elmúlt közel másfél ezer évben. A 20. és a 21. században a nyugati fegyveres erők olyan instabil arab országokban avatkoztak be, mint például Afganisztán, Irak vagy éppen Szíria, miközben a kultúrák és vallások közötti globális konfliktusokról visszhangzanak a politikai és társadalmi narratívák.⁶

II. A vallás helye és szerepe napjainkban, a vallásszabadság korlátozásának kérdése

Az Európai Unió tagállamai igencsak eltérő módon közelítik meg az állam és egyház kapcsolatát. E felfogásbeli különbségek ellenére egy minta kezd kirajzolódni az elmúlt évek során jogalkotásukban; a tetet és az arcot eltakaró, leggyakrabban iszlám eredetű ruhák közterületeken, oktatási intézményekben, illetve bizonyos védett területeken történő viselését egyre több országban tiltják be vagy korlátozzák. A szigorúbb intézkedéseket az olyan tagállamok részesítik előnyben, ahol a szekularizmus, azaz az állam és egyház szétválasztása évszázados hagyományra tekint vissza,⁷ míg a többiek megelégednek az enyhébb szabályozással is. A vallás társadalomban betöltött szerepével kapcsolatban sem alakult ki konszenzus. Az Európai Unió elismeri az egyházak és a vallás nemzeti identitásban betöltött szerepét, mely legitimálhatja a vallási meggyőződés esetleges megnyilvánulásának korlátozásait. A köz- és magánszférában egyaránt megszorodtak a vallási elhivatottságot tükröző ruhák viseletével történő, illetve annak lehetséges korlátozásához kapcsolódó jogesetek.⁸ A jogalkotók ezeket a korlátozásokat az érvelések szerint nem a vallási alapú diszkrimináció szándékával hozzák, hanem a közérdek védelme, lehetséges közbiztonsági kockázatok megszüntetése, illetve a közrend fenntartása érdekében. Mindemellett ezek az intézkedések egyúttal az integráció céljait is szolgálják, hiszen az említett ruhadarabokat gyakran összeegyeztethetetlennek tartják a vallási és nemi egyenlőséget hirdető európai életmóddal és felfogással.

⁶ *Bonino* [2016], 223–247. o.

⁷ Ilyen például Franciaország, melynek erőteljes szekuláris berendezkedése alkotmányos hagyományából ered, ezáltal erőteljesen elválasztva az egyházakat és államot. Ennek szöges ellentéte Lengyelország, ahol az államvallás alkotmányos szinten került deklarálásra, csakúgy, mint az Egyesült Királyságban. Lettország mondhatni „egzotikus” megközelítést vall, hiszen a világ egyik legkevésbé vallásos országaként a vallás és az egyház kapcsolata érintőlegesen került szabályozásra.

⁸ *Xenidis* [2017].

A vallás a hívők személyiségének meghatározó részét képezi, nem olyasmi, amit „otthon lehetne hagyni”, ha valaki dolgozni megy, vagy éppen bevásárolni, sétálni egyet a parkban: a hit mindenhova elkísér. Noha egyértelmű különbségeket láthatunk a tagállamok egyházzal való kapcsolatában, a közös európai jogfejlődés eredményeképpen az Európai Unióban a vallásszabadság aktív és passzív, az a vallás gyakorlása vagy a vallástól való távolmaradás által kifejezett aspektusai is védettek, amennyiben ez nem eredményez a nemzeti, társadalmi hagyományokkal szembeni támadó, intoleráns fellépést vagy tiszteletlenséget a nemzeti, történelmi értékek irányában.⁹ Az Európai Unió az emberi jogok globális szinten történő elismerésének és érvényesítésének első számú támogatója. Ezen jogok egyik legkorábban elismert képviselője a vallásszabadság, ugyanakkor e jog érvényesülése nem eredményezheti más jogok aránytalan sérelmét.

Az emberek elidegeníthetetlen joga a vallási meggyőződéshez való jog (forum internum), de e meggyőződés kifejezése, külvilág felé történő kommunikációja (forum externum) korlátozható, amennyiben az veszélyezteti a közbiztonságot, közrendet vagy éppen a közegészségügyet. A munkavégzés kapcsán a magánszférában is egyre gyakrabban merülnek fel a vallásszabadság korlátozásával, e korlátozások esetleges legitimitációjával kapcsolatos ügyek, melyek felvetik a vállalatok világnézeti semlegességének valós, meghatározó foglalkoztatási követelményként való elfogadásának kérdését.

Az állam világnézeti semlegességét és a közérdek fogalmát a nemzeti bíróságok érthető módon a kulturális, történelmi és jogfejlődési sokszínűség függvényében eltérően értelmezik.¹⁰ Az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) és az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: EUB) egyre gyakrabban találják szemben magukat a vallásszabadság legitim korlátozásának kérdéseivel. A fent részletezett jellegű szabályozás mögött egyre gyakrabban a nemzeti identitás és kultúra védelmének létjogosultságát hangoztatják a jogalkotók, miközben a vallás maga is eme identitás gyakran elengedhetetlen részét képezi, elég csak az egyes nemzeti szimbólumokra gondolni, melyeken vallási jelképek találhatóak. A közelmúltban Bajorországban vezettek be olyan szabályozást, melynek értelmében minden középületben (így a rendőrségeken, iskolákban, kormányzati épületekben stb.) egy keresztet kell a bejárat fölött elhelyezni. Ugyan a kereszt a kereszténység legismertebb és legerjedtebb jelképe, az indoklás szerint ez egyúttal a bajor identitás elválaszt-

⁹ Weiler [2010], 162–163. o.

¹⁰ Sledzinska-Simon [2016].

hatatlan része is, és elsősorban ezért, nem pedig vallási megfontolásból került sor a jogszabály elfogadására.¹¹

Általánosságban véve az olyan európai vallási kisebbségek, mint például a muszlimok vallásos elhivatottsága, a fogadó országok lakosságában afféle válaszreakcióként akár meg is erősítheti a szunnyadó keresztény identitást, vagy annak újrafelfedezéséhez is vezethet. Az említett közös uniós konszenzus hiányában pedig a tagállamok széles körű önállósággal és mérlegelési jogkörrel rendelkeznek a vallási eredetű öltözékek és szimbólumok szabályozásának körében a magán- és közszférában egyaránt. Mára több tagállamban is közvetett módon betiltásra került a muszlim női öltözet közterületeken történő viselete.¹² Franciaország léptette hatályba az első törvényt (2010), majd a szintén jelentős muszlim kisebbséggel rendelkező Belgium követte példáját (2011). 2016-ban Hollandiában és Bulgáriában vezettek be korlátozásokat, 2017-ben Ausztria is betiltotta az egész testet, valamint az arcot eltakaró fátylat, továbbá Dánia, valamint Németország is részleges korlátozásokat vezetett be. Hasonló jogszabályokat találhatunk világszerte, így például Ausztráliában, Oroszországban,¹³ Kínában, Csádban, Afganisztánban vagy Olaszország egyes részein.

Az Egyesült Királyságban ez idáig nem vezettek be ilyen korlátozásokat, ami nagyban tulajdonítható annak a sajátos, méltányosságalapú felfogásnak, ami a nemzeti és kulturális identitásuk alapját képezi. Természetesen biztonsági megfontolások mindezt felülírhatják, így például építkezéseken ott is tilos turbánt viselni, noha annak levételét a szikh vallás tiltja. A kereszt munkahelyen történő viselete is kérdéseket vetett fel, többek között az *Eweida kontra Egyesült Királyság*¹⁴ ügyben,

¹¹ Hasonló logikával találkozhattunk a Lautsi kontra Olaszország ügyben. Itt egy olasz állami iskola tantermeiben keresztet helyeztek el, ami egyes szülőknél visszatetszést váltott ki, mondván ez a gyerekek vallásszabadságát és a vallástól való távolmaradási jogukat sérti. Az EJEB végül elfogadta azt az érvelést, miszerint ez egy passzív jelképe az olasz identitásnak, nem pedig aktív, hittérítő szerepet tölt be, így nem sérültek a diákok jogai. Lásd: Lautsi kontra Olaszország: Case of Lautsi and Others v. Italy, (Application no. 30814/06), 2011.03.18. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104040>

¹² A Korán megköveteli a női test elrejtését. Négy ruhatípus a legelterjedtebb:

Hidzsáb: A fejkendő legenyhébb, gyakran látott formája, mely szabadon hagyja az arcot, de a haját eltakarja.

Nikáb: A szemeknek hagy egy rést, de az arcot, fejet és a felsőtest egy részét is eltakarja.

Burka: Eltakarja a teljes testet és fejet, beleértve a szemeket is.

Csador: Beborítja a teljes testet, de az arc szabadon marad.

¹³ Érdekesség gyanánt megemlítendő, hogy Oroszország egyes részein a nők kötelesek nem hivalkodó, nemzeti hagyományoknak megfelelő öltözetet viselni, melynek a fejkendő is részét képezi, amennyiben Groznijban közhivatalokba kívánnak belépni.

¹⁴ *Eweida and Others v. The United Kingdom* (Applications nos.48420/10, 59842/10, 51671/10 and 36516/10), 2013.01.15. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115881>

melyben a munkavállaló vallási nézeteinek e szimbóluma került összeütközésbe a munkáltató üzleti, pénzügyi érdekeivel. Utóbbiak alapvetően a magánszféra és vallásszabadság, közelebbről a vallásszabadság pozitív aspektusainak kérdésköréhez tartoznak ugyan, de a személyes biztonság kérdéseit is érintik, hisz egy nyakláncot – ahogy a fejkendőt is – meg lehet ragadni, beakadhat valahová, stb. Ezzel indokoltak a *Ladele kontra London Borough of Islington* ügyben, mikor is egy kórházi nővértől megkövetelték, hogy kereszties medállal ellátott nyakláncát munkavégzés közben ne viselje. Az *Ebrahimian kontra Franciaország*¹⁵ ügyben újfent hasonló következtetésre jutott az EJEB, a fejkendőviseléshez ragaszkodó, pszichiátrián dolgozó muszlim hölgy nem vált meg az említett ruhadarabtól, noha mind kollégái és munkáltatója, mind a betegek kifogást emeltek ellene. Elbocsátásának jogosságát a nemzeti bíróság a laicitásra, a közszolgálat semlegességére alapozta, melyet az EJEB arányosnak ítélt, egyúttal a francia állam mérlegelési jogkörén belül megfelelően szabályozottnak talált.

Az iszlám mellett a szikh vallással kapcsolatban is számos kérdés merült fel, melyek a vallásszabadság korlátozásainak kérdéseit érintik. Ez a vallás megkövetelheti férfi hívőitől, hogy mindig viseljék turbánjukat, ami természetesen problémákat okozhat és konfliktust eredményezhet egy biztonsági ellenőrzéskör, beléptető kapuknál vagy éppen a reptéren, továbbá védett épületbe történő belépéskor. Szintén a közelmúltban keltett kisebb felháborodást, hogy egy szikh vallású kanadai minisztert nem engedtek fel egy repülőgépre, mert nem volt hajlandó turbánját levenni. Hasonló indoklással találkozhatunk itt is; az arc és fej eltakarása lehetlenné teszi az azonosítást, elősegítheti fegyverek elrejtését, ezek pedig potenciális veszélyforrásnak tekinthetők. Mindemellett gyakran – alappal vagy a nélkül – a vallási szélsőségekkel is kapcsolatba hozhatók. A keresztény vallás is megkövetelhet bizonyos ruházatot, például papok, apácák vagy szerzetesek esetében.¹⁶ Ezek azonban nem kerültek szigorú szabályozás alá, lévén kulturálisan jobban beágyazottak és viselőik is nagyobb hajlandósággal vetik alá magukat az említett vallásúakat sértő intézkedéseknek.

¹⁵ *Ebrahimian v France* (Application no. 64846/11), 2015.02.26. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159070>

¹⁶ Egyes esetekben a hiteles kommunikációt is ellehetetleníti, például megghiúsítja a sajról olvasást. Lásd: 'Wearing of religious dress and symbols', Reflections by the Executive Committee of the Inter-Faith Network for the UK. Letölthető: <https://www.interfaith.org.uk>

III. A vallásszabadság mint alapvető emberi jog az Európai Unióban

a) Vallásszabadság és a közszféra

A vallásszabadság és a diszkrimináció tilalma olyan emberi alapjogok, melyeket többek között az Európai Unió Alapjogi Chartája mint az uniós jog egyik elsődleges forrása is deklarál. Ezen értékek védelmét a Tanács *A foglalkoztatás és munkavégzés során alkalmazott egyenlő bánásmódról szóló 2000/78/EK irányelve* is kiemeli. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye (a továbbiakban: EJEE) bizonyos esetekben korlátokat állít a vallási meggyőződés nyilvános kifejezésével szemben amennyiben az más alapjogokkal ütközne a 9. cikk értelmében. Ezeket a korlátokat az Európai Unió alapító szerződéseiben foglaltak tükrében kell értelmezni.¹⁷ A vallási meggyőződés kifejezésének korlátozásakor egy szigorú, három lépésből álló teszt feltételeinek kell eleget tenni: a korlátozásnak a jogszabály által előírt konkrét legitim célt kell szolgálnia a nemzetközi jog elveivel összhangban, valamint egy demokratikus társadalomban szükségesnek és arányosnak is kell lennie. Ezek a legitim célok a korábban említett közrendet, közbiztonságot és közegészséget vagy éppen közérkölcst foglalják magukban.¹⁸ Ugyanakkor az igazolás során e fogalmakat nem szabad kiterjesztő módon értelmezni, ezáltal elejét véve az esetleges visszaéléseknek, továbbá meg kell találni az egyensúlyt az ütköző egyéni és közösségi jogosultságok között.¹⁹ Az állam és magánszemélyek kapcsolatában az egyik szereplő az állam egy képviselője vagy maga az állam, például közoktatási intézmények, nagykövetségek, bírósági tárgyalótermek és így tovább. Következésképpen a vallási meggyőződés kifejezésének értékelésekor az adott állam és az állam egyháza(i) közötti kapcsolat, valamint a nemzeti identitás a legmeghatározóbb tényezők. Az olyan esetekben tehát, ahol az egyik fél valamilyen közszolgálati szerepet tölt be, melyben egyúttal közvetlenül

¹⁷ „1. Mindenkinek joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és vallásszabadsághoz; ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben, istentisztelet, oktatás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát.

2. A vallás vagy meggyőződés kifejezésre juttatásának szabadságát csak a törvényben meghatározott olyan korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek egy demokratikus társadalomban a közbiztonság, a közrend, közegészség vagy az erkölcsök, illetőleg mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükségesek.”

¹⁸ A vallásszabadság mint emberi jog legtisztább módon az európai gondolatkörben értelmezhető. Ugyanakkor a migrációról szóló soft law források kiemelik, hogy a migráció „kétirányú” folyamat. A tagállamok biztosítják a bevándorlók jogainak érvényesülését, ugyanakkor a migránsok kötelezettségei egyre hangsúlyosabbá válnak, ahogy azt a legutóbbi Stockholmi Program is mutatja.

¹⁹ Cumper–Lewis [2008], 599–627. o.

vagy közvetve közhatalmat gyakorol, többletkövetelményeket támaszthat, hiszen ekkor a munkavállalók, szolgáltatók az államot képviselik, tehát adott esetben annak a valláshoz fűződő hozzáállását is. Ezért minden eset egyedi értelmezés szerint kerül elbírálásra az adott állam jellemzői és a meglévő joggyakorlat tükrében.

b) Vallási és oktatási intézmények, közbiztonság és a vallási szimbólumok viselete közterületeken

Az iskola a diákok önkifejezésének fontos területe, és – noha ez ritkábban kerül hangoztatásra – ez egyúttal az ott dolgozókra is igaz. A legtöbb oktatási intézmény rendelkezik egy írott vagy íratlan öltözködési kódexszel. Egyes helyeken mai napig használnak iskolai egyenruhákat, és az oktatást szabályozó törvények további követelményeket támaszthatnak. Testnevelésórán a mozgást korlátozó öltözetek a viselőkre és a környezetben lévőkre egyaránt veszélyt jelenthetnek. Ennek következtében megtiltható ezek viselete, mint azt a *Dogru kontra Franciaország*²⁰ ügyben is megállapította az EJEB. Itt fiatal, fejkendőt viselő lányokat tanácsoltak el egy iskolából, mert nem voltak hajlandók a ruhadaraboktól megválni. Franciaország mint szekuláris állam alkotmányos értékke emelte a laicitást, azaz az állam világnézeti semlegességét, így megfelelő indokot szolgáltatott a korlátozó intézkedés bevezetésére. Ezt a 2004-228-as törvényben is kiemelte a jogalkotó, mely a feltűnő vallási szimbólumok iskolákban történő viseletét szabályozza, ami így csak diszkrét, nem feltűnő jelképek hordását teszi lehetővé, ezáltal értelemszerűen kizárva a különböző fejkendők, a szikh turbán vagy a zsidó kipa viseletét.²¹ E korlátozás létjogosultságát az EJEB is elismerte és indokoltan találta az *Aktas kontra Franciaország*²² ügyben.

Számos hasonló eset bővítette az EUB és az EJEB joggyakorlatát. A *Karaduman kontra Törökország*²³ ügyben egy egyetemista hallgató azért nem kapta meg a diplomáját az Ankarai Egyetemen, mert nem volt hajlandó fejkendő nélkül készült fényképet adni magáról, ezzel megszegte az egyetemi szabályzatot. Az oktatási intézmények nagyfokú önállósággal rendelkeznek ugyan, de jelen esetben a meglévő

²⁰ Dogru kontra Franciaország: Case of Dogru v. France, (Application no. 27058/05), 2008.12.04. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90039>

²¹ *Osman* [2014], 1318. o.

²² Aktas v. France, (Application no. 43563/08), 2009.06.30. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-2801594-3071237>

²³ Case of Karaduman and Others v. Turkey, (Application no. 8810/03), 2008.07.17. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87050>

egyetemi szabály egyúttal tükrözi Törökország akkori szekuláris felfogását is. A *Leyla Sahin kontra Törökország*²⁴ ügyben pedig Leyla Sahin, egy egyetemista lány nem vehetett részt az előadásokon, mert a meglévő szabályokkal szembefordulva ő sem vált meg kendőjétől oktatás alatt.

A *Kurtulmus kontra Törökország*²⁵ ügyben a tanárok által viselt vallási jelképek kérdése merült fel, hasonló konklúziók levonása mellett; itt egy egyetemi oktatónak tiltották meg az iszlám fejkendő oktatás közbeni viseletét. Az EJEB elismerte, hogy a jogalkotó szervek saját belátásuk szerint védelmezhetik a demokratikus, nemzeti érdekeket, ezért a meghozott intézkedéseket nem találta túlzó mértékűnek. A *Dahlab kontra Svájc*²⁶ ügy körülményei hasonlóak, itt egy állami általános iskolában oktató tanárnak tiltották meg, hogy munkavégzés közben fejkendőt viseljen. Ez ugyanis beleütközik a világnézeti semlegesség svájci alkotmányos hagyományaiból merítő oktatási törvényekbe, hiszen akár térítő hatása is lehet a fiatal, fogékony ezért veszélyeztetettebbnek számító gyerekek körében, ezáltal sértve azok vallásszabadságát. Ezen ügyek közös pontjaként kiemelendő, hogy a bírósági indoklás szerint az állami és oktatási szabályozás nem diszkriminatív módon alkalmazta az adott korlátozásokat, hanem a világnézeti semlegesség előmozdítása jegyében, vallási hovatartozástól függetlenül, a nemzeti hagyományok szellemében, hiszen mindenkivel szemben azonos követelményeket támasztottak. Itt tehát a kockázat nem biztonsági jellegű, hanem inkább az említett semlegesség elvét sértő tényezőként értelmezhető.

Egyes esetekben bizonyos sajátos ruhadarabok is félelmet vagy visszatetszést válthatnak ki, melyek ekképpen alkalmasak lehetnek a közrend megzavarására.²⁷ Az *Ahmet Arslan kontra Törökország*²⁸ ügyben egy vallási csoport tagjainak megjelenése vetett fel kérdéseket. A hívek turbánt, kaftánt, nadrágot és botot viseltek a hétköznapiakban.²⁹ Bár a megjelenés nem mindennapi, az EJEB szerint ez nem volt alkalmas arra, hogy a járókelőkben félelmet keltsen, vagy hittérítő erővel lépjen fel.

²⁴ Case of Leyla Şahin v. Turkey (Application no. 44774/98), 2005.11.10. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-70956>

²⁵ Kurtulmuş v. Turkey (Application no. 65500/01), 2006.01.24. Letölthető: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=002-3518&filename=002-3518.pdf&TID=thkbhnlzk>

²⁶ Dahlab v. Switzerland (Application no. 42393/98), 2001.02.15. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22643>

²⁷ A nemrég EUB elé került Bougnaou-ügyben az egyik ügyfél megbotránkozott, mikor a fejkendőt viselő hölgygel kellett tárgyalnia, és követelte annak munkáltatójától, hogy legközelebb egy fejkendő nélküli alkalmazottal tárgyalhasson.

²⁸ Ahmet Arslan and Others v. Turkey (Application no 41135/98), 2010. 02.23. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97535>

²⁹ A szikh vallás például szertartási törviseletét is megkövetelheti, ami értelemszerűen biztonsági kockázatot jelent.

Azt mindenesetre megállapította a Bíróság, hogy az öltözék középületekben, illetve közintézményekben történő viselete más megítélés alá eshet, és kiemelt szerephez jut az EJEE 9. cikkének értelmezése.

A közrend és közbiztonság védelmének fontossága került hangsúlyozásra a *S.A.S. kontra Franciaország*³⁰ ügyben is, ahol a kérelmező a francia burkatilalom ellen (L-2010-1192) emelt szót. A muszlim vallású hölgy szerint a meglévő korlátozás 6 ponton is sérti az EJEE-ben foglalt jogait (3. cikk: embertelen vagy megalázó bánásmód tilalma, 8. cikk: magán- és családi élet védelme, 9. cikk: gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadság, 10. cikk: a véleménynyilvánítás szabadsága, 14. cikk: megkülönböztetés tilalma). Állítása szerint ez a viselet tükrözi saját meggyőződését, kulturális és vallási identitása kifejezésének eszközéül tekintett rá, és saját meggyőződéséből, nem pedig kényszerből hordta.³¹ Ezzel szemben a francia jogalkotás számos érvet hozott fel a tilalom mellett: egyrészt védi a közbiztonságot, ugyanis az arc szabadon hagyásával lehetővé válik a személyek azonosítása. Másrészt védi a nemek közti egyenlőség értékét (sokak szerint ezek a ruhadarabok ugyanis a férfiak általi elnyomás szimbólumai és eszközei, amik még az esetleges bántalmazást is elrejthetik), továbbá az emberi méltóság védőeszköze is, végezetül pedig olyan minimum követelményeket támaszt, melyek elengedhetetlenek egy demokratikus társadalomban. Az EJEB egyesével elemezte ezeket az állításokat. A Bíróság ugyan elismerte, hogy a személyek azonosíthatósága bizonyos területeken, épületekben a közrend és közbiztonság meglétének konstitutív feltételét képezhetik, egy ilyen általános tilalom azonban előfeltételezett volna egy közvetlen biztonsági fenyegetést is, melyet a francia hatóságok nem tudtak bizonyítani. Azt is fenntartásokkal kell kezelni, hogy az emberi méltóság védelmét szolgálják, hiszen nem jelenthető ki általános jelleggel, hogy viselőik kényszer hatására hordanák e ruhadarabot, így a nemek közti egyenlőséget erodáló hatását sem sikerült bizonyítani.³²

Egyedüli legitim célként az együttélés szabályait fogadta el a Bíróság, mely így alátámasztotta a tilalom létjogosultságát. Egy állam ugyanis saját maga határozhatja meg miként egyensúlyozza a konkuráló, ütköző jogosultságokat, aminek érdekében korlátozásokat vezethet be, az arányosság és alkalmasság keretein, valamint saját mérlegelési jogkörén belül. Ugyan egyértelműen hátrányosabban érinti a muszlim

³⁰ Case of *S.A.S. v. France* (Application no. 43835/11), 2014.07.01. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145466>

³¹ Lásd még: 'Women's right to choose their dress, free of coercion'. Letölthető: https://www.amnesty.nl/content/uploads/2017/02/womens_right_to_dress_boerkaverbod_3.pdf?x68187

³² Erről a feminista nézetek is megoszlanak, egyes nézőpont szerint ez az elnyomást jelképezi, míg egy másik szerint ez a nők önálló döntését is szimbolizálhatja.

nőket más csoportoknál a szabályozás, mégis eleget tesz az objektív arányosság kritériumának. Az EJEB a *Belcacemi és Oussar kontra Belgium*³³ ügyben külön kiemelte, hogy az arc egy részét vagy egészét eltakaró ruhadarabokat tiltó rendelkezések bizonyos körülmények között összeegyeztethetőek az EJEE-vel, hiszen szükségessé lehetnek egy demokratikus társadalomban, amennyiben a közösség tagjainak jogait védik és összhangban állnak az együttélés általános szabályaival, tehát a demokratikus értékek védelmét célozzák. Ezt az irányvonalat követte a *Dakir kontra Belgium*³⁴ ügyben is az EJEB, ahol egy helyi önkormányzat által bevezetett tilalmat talált legitimnek és arányosnak.

c) Biztonsági ellenőrzés és személyazonosság

Az olyan területeken, mint a repterek vagy országhatárok, szigorúbb biztonsági intézkedések is előírhatók, melyek a biztonsági vizsgálatok elvégzését, személyazonosság igazolását is magukban foglalják. Ezek a helyeken az utazók adatait rögzítik, és veszélyesség szerint profilozzák a potenciális veszélyforrások azonosítása érdekében a terrorizmus elleni küzdelem jegyében.³⁵ A veszélyesnek ítélt utasokat rendszeresen megállítják, átvilágítják, személyazonosságuk ismételt igazolását kérik. Ezek az utasok igen gyakran muszlim vagy szikh vallásúak, ez pedig felveti a xenofóbia és iszlamofóbia lehetőségét.³⁶ A gyakori biztonsági intézkedéseken át- eső utasok szerint ugyanis kinézetük, öltözetük, bőrszínük vagy származásuk okán kerül sor ezekre a „zaklatásokra”. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy minél több ruhadarabot visel valaki, annál könnyebben rejthet el olyan tárgyakat, amelyekkel árthat másoknak vagy éppen magának. Az is egyértelmű, hogy személyazonosságot nem lehet igazolni az arc felfedése nélkül, épp ezért kell a fényképes igazolványokat olyan módon elkészíteni, hogy a rajta szereplő személy a dokumentum eredeti rendeltetése szerint azonosítható legyen.

A *Mann Singh kontra Franciaország*³⁷ ügyben is megmutatkozott az ilyen intézkedések megosztó jellege. A szikh vallású Singh új jogosítványért folyamodott, a hivatalos kép készítésekor ugyanakkor azt kérték tőle, hogy vegye le turbánját,

³³ *Belcacemi és Oussar kontra Belgium*: *Belcacemi and Oussar v. Belgium* (Application no. 37798/13), 2017.07.11. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-5788361-7361157>

³⁴ *Dakir v. Belgium* (Application no. 4619/12), 2017.07.11. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-5788319-7361101>

³⁵ *Fuller–Harley* [2004].

³⁶ *Beydoun* [2017], 1735–1737. o.

³⁷ *Mann Singh v. France* (Application no. 24479/07), 2008.11.27. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=003-2558814-2783003>

melynek viselése vallási követelmény. A francia szabályozás szerint ugyanis az ilyen fotókat szemből, fejfedő nélkül kell elkészíteni, ez alól pedig nem jelent mentesítést, hogy a korábbi jogosítványképen turbánt viselt. Az EJEB elemzése során elismerte, hogy a jogszabály célja legitim és a közbiztonságot szolgálja, azaz valóban szükséges, hogy a fotón szereplő személy egyértelműen azonosítható legyen, e szabályok meghozatala pedig a nemzeti jogalkotó saját mérlegelési jogkörébe esik. Az ügy nem került el az ENSZ Emberjogi Bizottságának figyelmét sem, mely az EJEB-el ellentétes véleményre helyezkedett, mert szerinte csak akkor követelheték volna meg tőle a turbán eltávolítását, ha egyértelműen bizonyítani tudják a közrendet és közbiztonságot fenyegető tényezőt.³⁸ A *Phull kontra Franciaország*³⁹ ügyben is egy szikh férfi emelt kifogást, amiért a reptéren arra kérték, hogy vegye le turbánját a szokásos ellenőrzés részeként, de az EJEB a biztonsági faktorra és az EJEE 9. cikkére hivatkozva elutasította panaszát.

Az *El Morsli kontra Franciaország*⁴⁰ ügyben egy muszlim nőt azért nem engedtek be a marrákési francia konzulátusra, mert nem vette le az arcát eltakaró kendőjét, pontosabban csak nők előtt lett volna hajlandó attól megválni. Mivel ezt nem engedélyezték neki, úgy vélte, sérültek az EJEE-ben foglalt jogai (2.8.9.14. cikk). A közbiztonság előfeltételét képezi, hogy az esetleges vizsgálatoknak mindenki alávesse magát, ezért az EJEB véleménye szerint az ilyen intézkedések meghozatala a társadalom egészének védelme érdekében szükségesek, azaz nagyobb jogi érdek fűződik hozzájuk, mint a vallási meggyőződés kifejezéséhez.

d) A vallási meggyőződést kifejező öltözet a tárgyalóteremben

A bírósági tárgyalóktól sem idegen az öltözködés rendjének megsabása. Alapvetően az államot képviselő felekkel szemben támasztanak nagyobb követelményeket, hiszen ezek a személyek az államot és annak nézeteit testesítik meg. A *Barik Eddidi kontra Spanyolország* ügyben a hidzsábot viselő ügyvédnőt kérte meg az eljáró bíróság, hogy csak a hivatalos fejkendőt, a birettát viselje. Ez a hölgy szerint az EJEE 6. cikkében foglalt jogait, azaz az igazságos bírói eljáráshoz való jogát sértette,

³⁸ A *Phull kontra Franciaország* ügyben is a közbiztonságra hivatkozva igazolták, mikor egy szintén szikh férfitől megkövetelték, hogy a reptéri ellenőrzéskor levegye turbánját.

³⁹ *Phull kontra Franciaország*: *Phull v. France* (Application no. 35753/03), 2005.01.11. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77018>

⁴⁰ *El Morsli kontra Franciaország*: *El Morsli v. France* (Application no. 15585/06), 2008.03.04. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117860>

de e feltételezése az EJEB szerint megalapozatlan, és indokolatlan, így legitimnek találta a spanyol bíróság eljárását. Az is kérdéseket vet fel, mennyire tekintheti hiteles tanúnak a bíróság az olyan személyeket, kiknek arcát tanúvallomás közben nem látják. Sok bíró szerint ugyanis az arc tanulmányozása hozzájárul a vallomás értékeléséhez, a megfelelő következtetések levonásához, ennek hiánya pedig az igazságszolgáltatás működését és rendjét veszélyeztetné.

A *Hamidovic kontra Bosznia-Hercegovina* ügyben az egyik tanút azért utasították ki a tárgyalóteremből, mert nem vette le fejkendőjét. Az EJEB szerint ezzel egyértelműen megsértették az EJEE 9. cikkében foglalt jogait, mivel a jelek szerint nem tanúsított tiszteletlen vagy összeférhetetlen magatartást. A *Lachiri kontra Belgium* ügy körülményei is hasonlóak, a sérelmezőt itt is azért utasították ki a teremből, mert nem vette le fejkendőjét, de ezt az EJEB nem találta összeegyeztethetetlennek a demokratikus elvekkel.⁴¹

IV. Következtetések

Az EJEB és az EUB előtt is igencsak nehéz feladat áll, mikor az EJEE-t értelmezi egy vallásilag, kulturálisan és történelmileg polarizált kontinensen. Bár általános jelleggel történik a testet és arcot eltakaró ruhadarabok viseletének korlátozása, az sem tagadható, hogy a leginkább érintett csoportot a muszlim nők képezik. A közszféra szabályozásai egyre inkább gyökeret vernek a magánszféra bizonyos kapcsolataiban is.⁴² Az EUB két ügyben – *Achbita*⁴³ és *Bouagnaoui*⁴⁴ – is részletesen foglalkozott két muszlim, a munkahelyén fejkendő viselő, és ezért elbocsátott nő eseteivel. Az *Achbita*-ügyben ez a viselet ellentétes volt a munkáltató belső szabályaival, mely általános jelleggel világnézeti, politikai semlegességet várt el munkavállalóitól munkavégzés alatt. Az EUB értelmezése szerint ez nem valósított meg közvetlen diszkriminációt az elbocsátott hölggyel szemben, hiszen vallástól függetlenül mindenkire vonatkozó szabályról van szó. A közvetett diszkriminációt pedig igazolni lehet, amennyiben bizonyításra kerül, hogy a szabályt általános jelleggel alkalmazták, arányos módon, következőképpen valós foglalkoztatási követelményt képezve.⁴⁵

⁴¹ Az Egyesült Államokban például a Bibliára szokás esküdni, ami további kérdéseket vet fel, hiszen sértheti a nem keresztények vagy agnosztikusok meggyőződését.

⁴² *Cumper–Lewis* [2008], 599–627. o.

⁴³ C-157/15 – G4S Secure Solutions, <https://goo.gl/Ek9Z7g>

⁴⁴ C-188/15 – Bouagnaoui és ADDH, <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-188/15>

⁴⁵ Természetesen az ilyen foglalkoztatási körülményeket gyakran egyszerű felismerni, például a futárok is kötelesek bukósiskot viselni, a szakácsok hajhálót vallási hovatartozástól függetlenül stb.

A vallási öltözet olyan egyértelműen fejezi ki a viselője identitását, hogy az gyakran szinte lehetetlenné teszi az integrációt. Franciaországban nemrégiben megtagadták az állampolgárságot egy muszlim nőtől, mert vallási okokra hivatkozva nem volt hajlandó megrázni a férfiak kezét, akik az okmányt átadták volna, ezt ugyanakkor a francia törvények megkövetelik. Sérelmét a francia Semmitőszék elé tárta, mely szerint azzal, hogy megtagadta ezt a gesztust, egyértelművé tette, hogy nem tiszteli és fogadja el a francia nemzeti hagyományokat és következképpen a francia identitást, ami pedig lehetlenné tenné integrációját. Ezzel szemben Svédországban a nemzeti ombudsman perelt be egy céget, ahol az állásra jelentkező hölgy interjútát idő előtt befejezték, mert egyértelművé vált, hogy vallási okokból nem hajlandó kezét fogni az interjúztatókkal. Számos hasonló eset követte ezeket, egyikben egy férfi veszttete el az állását, mert nem fogott kezét a női kollégákkal, a másikkban pedig egy zöldpárti képviselő kényszerült visszavonulni, mert nem rázta meg egy riporter kezét.

A migrációs válság egyfajta válaszkézióként jogi és politikai fordulatot idézett elő az Európai Unióban. A fejkendővita egyre több országot érint, miközben a pluralizmus és multikulturalizmus értékei megkérdőjeleződnek. Olybá tűnik, az Európai Unió is egyre inkább visszatér eredeti, főként gazdasági céljaihoz és az emberi jogok kérdéseivel óvatosabban bánik. Az EJEE által lehetővé tett széles mérlegelési jogkörnek hála az államok maguk határozhatják meg, hogy mi szolgálja leginkább a közrendet és a közbiztonságot, ezt pedig egyedileg, az adott állam nemzeti, társadalmi és következképpen vallási hagyományai tükrében teszik.

Irodalomjegyzék

- Beydoun, Khaled A.* [2017]: “Muslim bans” and the (re)making of political islamophobia. *University of Illinois Law Review*, Vol. 2017., No. 5.
- Bonino, Stefano* [2016]: The British State ‘Security Syndrome’ and Muslim Diversity: Challenges for Liberal Democracy in the Age of Terror, *Contemporary Islam*, Vol. 10., Issue 2.
- Cumper, Peter – Lewis, Tom* [2005]: “Taking religion seriously”? Human Rights and Hijab in Europe – Some Problems of Adjudication. *Journal of Law and Religion*, Vol. 24., No. 2.
- Fuller, Gillian – Harley, Ross* [2004]: *Aviopolis: A Book About Airports*. London, Black Dog Publishing.
- Howard, Erica* [2012]: Banning Islamic Veils: Is Gender Equality a Valid Argument? *International Journal of Discrimination and the Law*, Vol. 12., No. 3.
- Migration as a threat to contemporary Europe. Protected femininity and illusive security, Milena Rosa v. Presentin, IAPSS World Conference 2017., Budapest.
- Osman, Fatima* [2014]: Legislative Prohibitions on Wearing a Headscarf: Are They Justified? *Potchefstroom Electronic Law Journal*, Vol. 17., No. 4.

- Sledzinska-Simon, Anna* [2016]: Is there a place for the Islamic veil in the workplace? Managerial prerogatives and the duty of reasonable accommodation in the EU anti-discrimination governance. Published on 5th of September 2016, via Springerlink.com
- Veikkola, Sanna* [2017]: Whose interests does the burqa ban serve? An analysis of the effects of the ban on full-face veils on radicalization and terrorism in France. Master's Thesis, University of Tampere School of Management Degree programme in Politics.
- Wearing of religious dress and symbols. Reflections by the Executive Committee of the Inter-Faith Network for the UK. Letölthető: <https://www.interfaith.org.uk/resources/wearing-of-religious-dress-and-symbols-briefing-note>
- Weiler, Joseph Halevi Horovitz* [2010]: State and Nation; Church, Mosque and Synagogue-the trailer. *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 8., No. 2.
- Xenidis, Raphaelae* [2017]: Shaking the normative foundations of EU equality law: Evolution and hierarchy between market integration and human rights rationales. European Regulatory Private Law Project, EUI LAW, 2017/04. Letölthető: http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/45489/LAW_2017_04.pdf?sequence=3&isAllowed=y

Jogesetek jegyzéke

- Ahmet Arslan kontra Törökország: Ahmet Arslan and Others v. Turkey (Application no 41135/98), 2010. 02.23. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97535> .
- Aktas kontra Franciaország: Aktas v. France (Application no. 43563/08), 2009.06.30. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-2801594-3071237>
- Belcacemi és Oussar kontra Belgium: Belcacemi and Oussar v. Belgium (Application no. 37798/13), 2017.07.11. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-5788361-7361157>
- Barik Eddidi kontra Spanyolország: Barik Edidi v. Spain (Application no. 21780/13), 2016.04.26. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-5378856-6721575>
- C-157/15 – G4S Secure Solutions, <https://goo.gl/Ek9Z7g>
- C-188/15 – Bougnaoui és ADDH, <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-188/15>
- Dahlab kontra Svájc: Dahlab v. Switzerland (Application no. 42393/98), 2001.02.15. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22643>
- Dakir kontra Belgium: Dakir v. Belgium (Application no. 4619/12), 2017.07.11. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-5788319-7361101>
- Dogru kontra Franciaország: Case of Dogru v. France (Application no. 27058/05), 2008.12.04. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90039>
- Ebrahimian kontra Franciaország: Ebrahimian v France (Application no. 64846/11), 2015.02.26. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159070>
- El Morsli kontra Franciaország: El Morsli v. France (Application no. 15585/06), 2008.03.04. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117860>
- Eweida kontra Egyesült Királyság: Eweida and Others v. The United Kingdom (Applications nos. 48420/10, 59842/10, 51671/10 and 36516/10), 2013.01.15. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115881>
- Hamidovic kontra Bosznia-Hercegovina: Hamidović v. Bosnia and Herzegovina (Applicationno 57792/15), 2017.12.05. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-5933801-7581160>
- Karaduman kontra Törökország: Case of Karaduman and Others v. Turkey (Application no. 8810/03), 2008.07.17. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87050>

- Kurtuluş kontra Törökország: Kurtuluş v. Turkey (Application no. 65500/01), 2006.01.24.
Letölthető: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=002-3518&filename=002-3518.pdf&TID=thkbhnlzk>
- Lachiri kontra Belgium: Lachiri v. Belgium (Application no. 3413/09), 2018.09.18. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-6191576-8033191>
- Lautsi kontra Olaszország: Case of Lautsi and Others v. Italy (Application no. 30814/06), 2011.03.18.
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104040>
- Leyla Şahin kontra Törökország: Case of Leyla Şahin v. Turkey (Application no. 44774/98), 2005.11.10. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-70956>
- Mann Singh kontra Franciaország: Mann Singh v. France (Application no. 24479/07), 2008.11.27.
Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=003-2558814-2783003>
- Phull kontra Franciaország: Phull v. France (Application no. 35753/03), 2005.01.11. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77018>
- S.A.S. kontra Franciaország: Case of S.A.S. v. France (Application no. 43835/11), 2014.07.01. Letölthető: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145466>